

ОСНОВНІ ТИПИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА

Сучасний розвиток гуманітарних і суспільних наук характеризується зростанням, поглибленням та зміцненням тенденцій інтеграції, онтологічним і гносеологічним взаємопроникненням. Досліджуючи проблеми методології права та взаємозв'язку правознавства з природничими, технічними та суспільними науками, відомий російський науковець Д.А.Керімов підкреслює: "Співвідношення, взаємодія та інтеграція наук зумовлені не лише внутрішньою логікою та тенденціями розвитку самої науки, але й потребами практики, які ставлять перед наукою такі комплексні завдання, які будь-яка галузь знання не в змозі вирішити нарізно" [4, с.84]. Необхідність інтегративного підходу до правопізнання впливає з головного інтересу осмислення права як цілісної динамічної системи. Ми цілком поділяємо резюме П.С.Пацурківського: "Інтегративний підхід – методологічна основа пізнання" [10, с.13]. Соціологія права як галузь наукового знання є результатом такого симбіозу, вона може і повинна внести свій внесок у розв'язання найбільш актуальних та принципових проблем соціально-правового розвитку.

Незважаючи на те, що соціологія права отримала офіційне визнання та необхідну інституціалізацію, питання про її природу, характер, наукову приналежність, дисциплінарний статус, предмет і місце до цього часу залишається дискусійним. У соціологічній, філософській літературі превалує уявлення про те, що соціологія права – це галузь загальної соціології, тобто дисципліна соціологічна, а не юридична [1, с.102-109; 12, с.62-68; 13, с.122-133; 14, с.46-53]. На відміну від цього, в юридичній літературі домінує точка зору, згідно з якою соціологія права є складовою частиною правознавства [2, с.6,13; 6, с.2,4,7,14,31; 8, с.19-25; 9, с.47-57], що, з нашого погляду, методологічно більш справедливо. Непослідовна позиція з даного питання багатьох авторів змушує в порядку дискусії проаналізувати наявні точки зору та, як наслідок, спробувати обґрунтувати положення про те, що соціологія права є дисципліною юридичною. Однак це не означає категоричного заперечення можливості формування соціології права як соціологічної дисципліни (окре-

мої галузі загальної соціології), а, навпаки, повинно стимулювати її розвиток. Як тут не погодитись з думкою В.В.Лапаєвої, яка підкреслює: "Моя позиція полягає у тому, що соціологія права можлива і як соціологічна дисципліна (окрема галузь загальної соціології), і як юридична дисципліна (окрема галузь юридичної науки). Це дві різні за предметом та методом галузі наукового знання, які відрізняються одна від одної так само, як соціологія відрізняється від юриспруденції. Проте сама по собі принципова можливість існування соціології права в двох різних іпостасях зовсім не означає, що обидві ці наукові дисципліни (соціологічного та юридичного профілів) фактично сформувались і функціонують. Фактична сторона справи така, що соціологія права як окрема галузь правознавства вже сформувалась. Цього, на жаль, не можна сказати про соціологію права як самостійну соціологічну дисципліну" [9, с.47].

Насамперед, звертає на себе увагу той факт, що майже всі монографії, підручники та наукові статті з соціології права написані юристами, які, займаючись соціологічним вивченням права, намагаються надати цим дослідженням статус особливого наукового напрямку в межах правознавства, що відкриває перспективи в плані закономірного розвитку соціології права у самостійну наукову дисципліну. Визнання ж соціології права соціологічною дисципліною деякими юристами є результатом їх обмеженого трактування юриспруденції лише як юридичної догматики. Вони вважають, що в юриспруденції домінує юридична догматика і саме тому в ній фактично не залишається місця для соціології права. Соціологічно зорієнтований юрист Ж.Карбоньє наполягає на тому, що навіть юридична догматика не відкидає соціологічного підходу до права. Юриспруденція охоплювала, охоплює і буде охоплювати, крім юридичної догматики, багато інших шкіл і напрямків. Наведене вище резюме П.С.Пацурківського про те, що юридична наука об'єктивно вимагає освоєння та застосування інтегративного підходу, що об'єднує можливості соціологічного та спеціально-юридичного підхо-

дів до вивчення права, не тільки справедливе, але й актуальне і сьогодні [10, с.13].

Е.В.Тадевосян стверджує: “Соціологія права – це галузь соціології і за своїм предметом, і за своїм методом” [14, с.47; 13, с.125]. На нашу думку, з зазначеним твердженням не можна погодитись. По-перше, для доведення цього твердження потрібно розробити саме соціологічну концепцію предмета та методу соціології права, як окремої галузі загальної соціології, яка була б логічно узгоджена з загальною концепцією предмета та методу соціології. Труднощі, пов’язані з визначенням, розробкою концепції предмета соціології права як окремої галузі загальної соціології, багато в чому зумовлені відсутністю в соціологічній літературі єдиної достатньо аргументованої позиції з питання про предмет соціології. Предмет соціології не може бути визначений однозначно у зв’язку з багатоманітністю існуючих соціологічних традицій, концепцій, інтерпретацій та орієнтацій. Визначення предмета будь-якої науки – річ надзвичайно складна. Однак є обов’язкова умова, що застосовується до предметної сфери будь-якої науки. Це те, що визначати предмет потрібно за вищим досягнутим в даний час теоретичним рівнем.

По-друге, концептуальні положення про предмет і метод соціології права як соціологічної дисципліни повинні бути реалізовані в теоретичних та емпіричних дослідженнях. Потрібно встановити пріоритетні, з точки зору логіки розвитку даної науки, напрямки теоретичних та емпіричних досліджень.

По-третє, визнання соціології права окремою галуззю соціології відриває соціологічні дослідження правових явищ від теоретичної соціології права, чим прирікає її на емпіричний, переважно нефундаментальний характер. Соціологи, зневажаючи факт зародження та подальшого розвитку соціології права під егідою не стільки соціології, скільки юриспруденції та під її визначальним впливом, не проявляють інтересу до теоретичного осмислення розкішного емпіричного матеріалу юридико-соціологічного характеру. Відсутність інтересу скоріш за все пояснюється складністю правової матерії, яка вимагає від соціологів крім спеціальної підготовки та знань, також величезних зусиль у засвоєнні юридичної науки. Набагато легше використовувати здобутки правознавства на шляху емпіричного вивчення дії права, залишивши поза межами свого інтересу фундаментальні проблеми соціальної обумовленості права, соціального

механізму дії права, ефективності законодавства та правозастосування і т.д. Наведені міркування наштовхують на думку, що соціологія очікує від правознавства розробки чогось помітного, концептуального та достовірного, щоб увести це в центральне ядро соціологічної теорії. Як справедливо зауважила В.В.Лапаєва: “Без використання теоретичного потенціалу юридичної науки соціологія права не в змозі буде набути статус повноцінної наукової дисципліни та постане як комплекс емпіричних досліджень, що не виходять на фундаментальні проблеми правового життя суспільства. Вважається, що найбільш плідно соціологія права може розвиватись у межах правознавства як галузь, перш за все, правового знання” [8, с.20].

По-четверте, для розбудови соціології права як самостійної соціологічної дисципліни необхідно розробити соціологічне поняття права, яке б виступало невід’ємною складовою частиною соціологічної концепції суспільства. Як пише В.Ядов, “опис та узагальнення соціальних явищ здійснюється у наукових поняттях, і якщо це поняття соціологічного значення, то відповідні соціальні факти можуть бути названі фактами “соціологічними”” [15, с.23]. Від розуміння права як суспільного явища, від його поняття залежить концепція соціології права як дисципліни соціологічної. На даний час можна констатувати недосконалість, нерозробленість категоріального соціологічно-правового апарату соціології, який повинен змінюватись під впливом нових даних, необхідності пояснення виявлених зв’язків та відносин, завдяки впливу суміжних дисциплін. Потрібно застерегти від механічного перенесення правових понять і категорій у соціологічну науку без урахування специфіки об’єкта та предмета різних наук.

По-п’яте, використання соціологічних методів дослідження у правознавстві не перетворює правову науку, зокрема соціологію права, у складову частину соціології, а лише відображає процес поглиблення взаємозв’язку соціології та правознавства при збереженні їх предметної специфіки. Заперечення викликає позиція Е. Дюркгейма, згідно з якою суспільні науки після оволодіння соціологічним методом стають “соціологіями”. Історично соціологічні методи стали застосовуватись в правознавстві значно раніше, ніж соціологія права заявила про себе як про особливий самостійний науковий напрямок.

Наведені аргументи, на нашу думку, є достатньою підставою для висновку про те, що соціологія права як соціологічна дисципліна, що

вивчає правову сферу як одну з соціальних підсистем через призму взаємовідносин особистостей, соціальних груп і суспільства в цілому, ще не сформована. Водночас соціологія права як частина правознавства, що вивчає право як юридичний інститут з використанням соціологічних засобів і методів дослідження, вже сформована.

Соціологія права, спираючись на положення загальної соціології, вивчає конкретні прояви суспільної життєдіяльності в правовій сфері, які мають значення для всіх галузевих юридичних наук. Вона може запозичити з арсеналу загальної соціології багато корисного як у плані методів, так і в теоретичному плані, однак це не означає що вона не повинна мати свій теоретико-методологічний фундамент. Перед юристами-соціологами права постає дилема: або адаптувати загальну методологію та технічні прийоми, або провести певні інновації з врахуванням специфіки права. Щодо теоретичного запозичення, то ситуація набагато складніша, оскільки не будь-яка загальна концепція або гіпотеза може бути покладена в основу соціально-правового дослідження.

Серйозні заперечення викликає позиція тих науковців, які намагаються розв'язати проблему дисциплінарного статусу соціології права, виходячи з назви самої дисципліни. Зокрема, Е.В.Гадевосян підкреслює: "Вже з самого найменування "соціологія права" впливає, що мова йде безпосередньо не про юриспруденцію, а про соціологію, її галузі" [13, с.125]. Така ситуація пояснюється тією обставиною, що науковці, зокрема соціологи, настільки звикли використовувати терміни, не з'ясовуючи при цьому їх значення, тобто не окреслюючи методологічні межі тієї групи об'єктів, яку вони мали на увазі, що без їх відома вислів, який спочатку характеризував одне поняття, зливається часто-густо з іншими суміжними визначеннями. В таких умовах будь-яка ідея отримує настільки невизначений сенс, що внаслідок цього втрачається можливість вести дискусію про неї. Звідси зрозуміла вся недосконалість, приреченість даного аргументу. Не витримує критики і такий аргумент на користь соціології права як соціологічної дисципліни: більшість сучасних західних учених трактують соціологію права як галузь соціологічної науки. Це лише зайвий раз свідчить про тенденцію підміни наукового обґрунтування простою констатацією.

Неприпустимі категоричність В.В.Варчука, який, повторюючи положення Ж.Карбоньє про вузьке та широке розуміння соціології права,

водночас виступає за ствердження "погляду на соціологію права як на галузь соціології" [1, с.103]. Немоżliво не звернути увагу на суперечливість, половинчатість, непослідовність його позиції. Відносячи соціологію права до соціологічних дисциплін, В.В.Варчуку все ж таки не вдається уникнути двозначних положень і дефініцій. Так він пише, що "створюючи, викладаючи або вивчаючи соціологію права, можна взяти за вихідне положення або право, або соціологію" [1, с.102], що "становлення соціології права як міждисциплінарних досліджень може відбуватися як на основі загальної соціології, так і на базі теорії права" [1, с.108], що "соціологія права знаходиться між соціологією та правом" [1, с.104]. Отже, логічно випливає висновок про подвійну (не плутати з двоєдиною) природу соціології права, що відразу вступає у суперечність з його ж категоричним твердженням про те, що "по своїй природі соціологія права ближче до соціології та подібна на неї більше ніж на право" [1, с.108]. Суперечливість позиції В.В.Варчука особливо явна, коли у нього мова йде про те, що соціологія права знаходиться між соціологією та правознавством. Отже, В.В.Варчук несвідомо виводить соціологію права за межі загальної соціології, проти чого, в принципі, він намагається виступати.

Непослідовний і суперечливий у своїх поглядах також В.М.Ксенофонов, який в одній і тій же праці спочатку розглядає соціологію права як частину загальної соціології, яка спирається на весь її технічний інструментарій [5, с.15], і визначає її як "галузь соціології, яка вивчає функціонування права в системі соціальних інститутів, генезис, динаміку та структуру правових норм, їх роль у суспільстві" [5, с.154], а далі у резюме зазначає: "Отже, соціологія права є частиною правознавства, яка вивчає соціальні умови генезису, розвитку та дії права в суспільстві" [5, с.16]. Такий "подвійний стандарт" неприпустимий, з ним, звісно, не можна погодитись.

Історія юридичного вивчення права як соціального явища виступила фундаментом процесу становлення соціології права як юридичної дисципліни. Її міждисциплінарний характер зумовлений взаємодією, інтеграцією правознавства та соціології. Очевидно, це зовсім не означає, що соціологія права одночасно є складовою частиною як правознавства, так і соціології, що вона займає проміжне місце ніби поза правознавством і соціологією або що природа соціології права носить подвійний характер. Ми не можемо погодитись із думкою угорського соціолога права

К.Кульчара, який пише: “Сучасний розвиток науки не витримує ніякої схеми, а фактичні дослідження стають настільки міждисциплінарними, що питання про те, чи є соціологія права частиною юридичної науки (теорії права) або соціології, мовби втрачає сенс” [7, с.118]. Історично соціологія права виникла, сформувалась саме в юридичній науці не як щось привнесене із соціології та випадкове. Це є одним з важливих аргументів, який нам надає метод генетичного аналізу, що вона більше належить до юридичної науки. Отже, її місце не між правознавством і соціологією, а в складі правознавства, на перетині з соціологією.

Процес інтеграції наук передбачає суворе розмежування їх предметів. Предмет будь-якої науки повинен бути якісно визначеним. Іншими словами, необхідна специфікація соціологія права у порівнянні з іншими науковими знаннями, які характеризують той самий об’єкт вивчення – право. Відповідно, під предметом дослідження розуміється аспект або сукупність аспектів об’єкта, який перебуває у полі зору. Тобто постає питання: “Що вивчає соціологія права і як вона це робить?” Саме відповіді на запитання “що” та “як” характеризують відмінності між об’єктом і предметом науки, причому останній визначає кут погляду на об’єкт, окреслює більш-менш чітко проблеми й завдання соціології права і в кінцевому рахунку визначає статус наукової дисципліни.

На нашу думку, об’єктом вивчення соціології права є право, однак остання вивчає право мовби ззовні, у специфічному об’єктивному зв’язку з соціальною та правовою дійсністю. Соціологія права досліджує функціонування права в суспільстві під кутом зору соціального аспекту. Але звідси не випливає, що соціологія права досліджує право, не намагаючись “проникнути в його сутність, в його онтологічну глибочінь” [1, с.105; 3, с.36]. Вивчаючи право начебто ззовні, соціологія права, на своєму рівні та своїми методами, розкриває сутність права (об’єктивну природу права, генезис права і т.д.) чим робить свій внесок в онтологію права. Зрозуміло, що для того, щоб успішно вивчати право ззовні (в соціологічному аспекті), необхідно добре знати його зсередини (спеціально-юридичну сутність права).

Протягом усієї історії соціології права точаться нескінченні суперечки навколо формулювання, уточнення визначення її предмета. Очевидно, що сама по собі дефініція науки не має догматичного значення, оскільки жодна наукова дисципліна не перебуває у незмінній формі. Не треба намагатися у вигляді дефініції вичерпно й

суворо вказувати на те, що перебуває в центрі уваги соціології права. Предмет соціології права (якщо мати на увазі не стільки дефініцію, скільки завдання та коло проблем) змінюється в наслідок впливу суспільства на саме знання, а також у процесі трансформації останнього.

Останнім часом спостерігаються спроби як надмірно розширюваного, так і звуженого тлумачення предмета соціології права. Очевидно, що не можна штучно звужувати предмет (предметну сферу проблематики) соціології права до дії законодавства, до наслідків, пов’язаних з прийняттям та впровадженням у суспільне життя правових актів [11, с.26], до вивчення соціальних функцій права. Це призводить до того, що поза сферою інтересів соціології права опиняється як вивчення нормативних характеристик права, так і його генезису, соціальної зумовленості, соціальної природи і т.д. Але неприпустимим і необґрунтованим є також надмірно розширене розуміння предмета соціології права, коли в нього неправомірно включається вивчення всіх соціальних явищ, в яких має місце правовий елемент, навіть якщо цей елемент не виражений у чистому вигляді, а пов’язаний з іншими, тобто вивчення всього соціального, що має будь-яке відношення до правового [3, с.13-14, 31-33, 144; 1, с.104-105]. Так, враховуючи факт зв’язку права з усіма сферами суспільного життя та його впливу на суспільство, предмет соціології права безпідставно розширюється до предмета всієї соціології, що призводить якби до їх злиття.

Наукове розуміння предмета вимагає інтегрального, якісного визначення, від якого значно залежить правильна оцінка пізнавального значення соціології права як науки. Нині стає зрозумілим, що хоча соціологічні дослідження в праві, з одного боку, спрямовані на вивчення соціальної зумовленості права, закономірностей впливу на право всієї сукупності матеріальних і духовних факторів, умов та механізму його суспільної дії, ефективності права, його норм та інститутів як регуляторів суспільних відносин, на аналіз зв’язку між правом, як соціальним феноменом та суспільною системою, на розкриття соціальних функцій права. Але з другого боку, більш важливим для самої юридичної науки є розв’язання проблем сутності, змісту, форми, структури, будови, дії права та способів його пізнання, використання юридичної техніки, законодавчої стилістики та методів тлумачення права, аналіз правотворчої діяльності, правомірної та девіантної поведінки, шляхів і форм реалізації юридичних норм у соціальній поведінці

та зворотному впливу соціальних факторів на право, а також способів забезпечення виконання та дотримання юридичних норм суб'єктами права, дослідження правової системи суспільства та вивчення багатьох компонентів цієї системи. На нашу думку, зазначена проблематика саме й складає найбільш оптимальну формулу предмета соціології права як юридичної дисципліни.

Отже, предметом соціології права як юридичної науки є закономірності виникнення, розвитку та функціонування права (правових явищ), а також механізм, тенденції, закономірності взаємодії неюридичних детермінантів (соціальних факторів) з правовими явищами та процесами, як необхідна умова оптимізації функціонування власне правових чинників. Аналізуючи накопичений досвід, враховуючи нові підходи до правопізнання, соціологія права повинна сприяти удосконаленню державності та посиленню законності, зробити свій внесок у розв'язання кардинальних завдань правової науки і практики. Наукові знання повинні бути адаптовані до практики. Дискусійний характер даної проблематики є свідченням прогресивного розвитку соціології права, але накопичений арсенал аргументації стосовно природи її предмета явно свідчить про тенденції формування більш обґрунтованої позиції, згідно з якою вона є саме юридичною наукою.

Список літератури

1. Варчук В.В. Социология права - отрасль социологии // Социологические исследования. - 1996. - №11. - С.102-109.
2. Казимирчук В.П. Вступная статья к книге: К. Кульчара «Основы социологии права». - М., 1981. - С.5-21.
3. Карбонье Ж. Юридическая социология. - Б.: БГК им. И.А.Бодуэна де Куртенэ, 1998. - 352с.
4. Керимов Д.А. Социология и правоведение // Государство и право. - 1999. - №8. - С.84-88.
5. Ксенофонтов В.Н. Социология права: учебное пособие / Изд-е 2-е. - М.: Р-Центр, 1998. - 159 с.
6. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права : Учебник для юридических факультетов и институтов. - М.: Юрист, 1995. - 297 с.
7. Кульчар К. Основы социологии права. - М.: Прогресс, 1981. - 256 с.
8. Лапаева В.В. Социология права: в поисках новой парадигмы // Государство и право. - 1992. - №7. - С.19-25.
9. Лапаева В.В. Социология права как юридическая дисциплина? // Социологические исследования. - 1999. - №7. - С.47-57.
10. Пацурківський П.С. Інтегративний підхід в системі методів пізнання права / Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип.75. Правознавство. - Чернівці: ЧДУ, 2000. - С.10-18.
11. Правовая система социализма. Ч.1. Понятие, структура, социальные связи. - М.: Юрид. лит., 1986. - 366 с.
12. Тадевосян Э.В. К вопросу о социологии права // Социологические исследования. - 1997. - №11. - С.62-68.
13. Тадевосян Э.В. О курсе «Социология права» // Социально-политический журнал (социально-гуманитарные знания). - 1998. - №1. - С.122-133.
14. Тадевосян Э.В. Социология права и ее место в системе наук о праве // Государство и право. - 1998. - №1. - С.46-53.
15. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы. 2-е изд. - М.: Наука, 1987. - 248 с.

Стаття надійшла до редколегії 21.06.2000 р.

Savchukh S.

MAIN TYPES OF THE CONCEPTUAL APPROACHES TO DEFINITION OF A SUBJECT OF SOCIOLOGY OF LAW

Summary

The most expedient, from the legal point of view, is the comprehension of sociology of law just as legal science, that allows to take into account all complexity, specificity of a legal substance in sociological researches.